

Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

Факультет історії та філософії

Кафедра археології та етнології України

Дипломна робота

магістра

на тему: **«Ранньопервісне образотворче мистецтво Європи:**

особливості сюжету та стилю»

«Early Prehistoric art of Europe: peculiarities of subject and style»

Виконав: студент заочної форми навчання
спеціальності 032 Історія та археологія

Шварц Анатолій Борисович

Керівник д.і.н., проф. Сминтина О.В. _____

Рецензент к.і.н., доц. Синявська О.О.

Рекомендовано до захисту:

Протокол засідання кафедри

№ __ від _____ 2018 р.

Завідувач кафедри

_____
(підпис)

Сминтина О.В.
(прізвище, ініціали)

Захищено на засіданні ЕК № 3

протокол № __ від _____ 2018 р.

Оцінка _____ / _____ / _____
(за національною шкалою, шкалою ECTS, бали)

Голова ЕК

_____
(підпис)

Сминтина О. В.
(прізвище, ініціали)

ЗМІСТ

Вступ.....	3
Розділ 1. Історія вивчення образотворчого мистецтва мисливців та збирачів Європи.....	11
1.1. Історія дослідження пам'яток франко-кантабрійської провінції первісного образотворчого мистецтва.....	12
1.2. Історія виявлення та інтерпретації пам'яток первісного образотворчого мистецтва на території сучасної України.....	23
Розділ 2. Монументальне мистецтво ранньопервісної доби.....	42
Розділ 3. Мистецтво малих форм мисливців та збирачів.....	63
Висновки.....	83
Список літератури.....	90
Додатки.....	1-42

ВСТУП

Первісне мистецтво територіально охоплює усі континенти і супроводжує людину упродовж тисячоліть. Звернення давніх людей до цього нового виду діяльності стало однією з найбільших подій в історії. Мистецтво тих епох відбивало перші уявлення людини про навколишній світ, завдяки ньому зберігалися і передавалися знання і навички, відбувалося спілкування людей один з одним. У духовній культурі первісного світу мистецтво стало відігравати таку ж універсальну роль, яку загострений камінь виконував в трудовій діяльності. Поява нового виду діяльності, не спрямованого безпосередньо на задоволення матеріальних потреб, була пов'язана з розвитком духовних потреб. Саме ці нові потреби з часом розвинулися в те естетичне почуття, яке має сучасна людина. Художні прагнення первісної людини вже містять в зачатку компоненти, що лежать в основі ідеології, релігії, науки.

Що наштовхнуло людину на думку зображувати ті або інші предмети? Хтозна, чи стало розфарбовування тіла першим кроком до створення зображень, або людина вгадала знайомий силует тваринного у випадковому контурі каменю і, обтесавши його, надала більшу схожість? А може бути, тинь тварини або людини послужила основою малюнка, а відбиток руки або ступні передували скульптурі? Певної відповіді на ці питання немає. Давні люди могли прийти до ідеї зображувати предмети не одним, а багатьма шляхами [1, с. 11].

До недавнього часу вчені дотримувалися двох протилежних поглядів на історію первісного мистецтва. Одні фахівці вважали прадавнім печерний натуралістичний живопис і скульптуру, інші – схематичні знаки і геометричні фігури. Зараз більшість дослідників висловлюють думку, що і ті і інші форми з'явилися приблизно в один час [42, с. 25]. Наприклад, до числа найдавніших зображень на стінах печер епохи палеоліту відносяться відбитки кисті руки людини і безладні переплетення хвилястих ліній, продавлених в сирій глині пальцем.

Мабуть, однією з головних умов виникнення і первинного розвитку образотворчої діяльності можна вважати наявність дозвілля і деякої осілості життя, які могли з'явитися не раніше, ніж були досягнуті певні успіхи у боротьбі за існування. Щоб проводити час за різьбленням по кістці, висіченням барельєфів, створенням багатоколірних композицій, давня людина повинна переживати почуття безпеки і бути забезпеченою найнеобхіднішим. Усе це стало можливим завдяки формуванню більш менш постійних людських груп і появі нових методів полювання, які дозволили створювати запаси їжі [36].

Образотворча діяльність палеоліту є досить складним феноменом духовного розвитку людства. Існуючий інтерес до пам'ятників давнього мистецтва сприяє появі наукових досліджень різної тематики з питань генезису палеолітичної творчості, інтерпретації його окремих категорій, художньо-стилістичного аналізу зразків. Первинна диференціація пам'ятників розрізняє монументальне наскельне мистецтво, що включає розписи, графіку і барельєфи, і витвори мистецтва малих форм так зване мобільне, («рухливе») мистецтво, що включає дрібну скульптуру, гравіювання, різьблення і дуже рідко розпис, як на предметах господарського призначення (кістяні і рогові наконечники списів, списометалки, жезли), так і на безформних уламках кістки, рогу, кам'яних плитках і уламках вапняку, піщанику [21].

Актуальність роботи зумовлена наступним. Дослідження пам'ятників первісного мистецтва, вивчення духовної культури давньої людини займає одне з центральних місць в працях археологів та істориків первісного суспільства. Яскравий феномен палеолітичного мистецтва притягав і притягатиме вчених своєю неординарністю і унікальністю.

Нині, коли образотворчі пам'ятники, що відносяться до верхнього палеоліту, виявлені практично на усіх континентах і з кожним роком росте кількість знахідок, зростає інтерес до цього унікального явища. Дослідження палеолітичного мистецтва перетворилося на самостійний напрямок первісної археології.

Метою даної роботи є виявити особливості сюжету та стилю ранньопервісного образотворчого мистецтва Європи. Досягнення позначеної мети передбачає виконання наступних **завдань**:

- аналіз концепцій зарубіжних, радянських та вітчизняних дослідників палеолітичного мистецтва і оцінка стану вивченої проблеми;
- характеристика образотворчих форм ранньопервісного мистецтва;
- визначення особливостей сюжетних композицій наскельного живопису;
- розгляд техніки виконання, яка використовувалася в первісному мистецтві;
- з'ясування характеру та функцій палеолітичного мистецтва.

Об'єкт дослідження – образотворче мистецтво первісної людини на території Європи.

Предмет – походження, стилі, сюжетні композиції та функції палеолітичного мистецтва. В даному випадку ми сконцентруємо увагу на яскравіших пам'ятниках ранньопервісного образотворчого мистецтва Європи.

Хронологічні межі дипломної роботи охоплюють частину періоду ранньопервісної общини, тобто добу мисливців, збирачів та рибалок пізнього палеоліту та мезоліту (приблизно 40 - 8 тис. років тому).

Територіальні межі даної дипломної роботи визначаються місцем розташування пам'яток палеолітичного мистецтва, які пов'язані переважно як з територією Західної Європи, так і з територією сучасної України, де розташована унікальна пам'ятка первісного образотворчого мистецтва Кам'яна Могила.

Для досягнення поставленої мети та завдань дослідження були застосовані наступні **методи дослідження**: описовий (для висвітлення особливостей окремих пам'яток), типологічний метод, методи аналізу та синтезу (для систематизації наявної інформації щодо проблеми походження образотворчого мистецтва та його функції в суспільстві), порівняльно-історичний (для встановлення просторових та хронологічних особливостей сюжетів та техніки палеолітичного мистецтва Європи).

Джерельну базу даної роботи складають дані археологічного, мистецтвознавчого, культурологічного та палеонтологічного дослідження пам'яток Європи, де виявлені наскельні малюнки та предмети мистецтва малих форм.

В ході роботи над дослідженням був опрацьований історіографічний доробок науковців з проблем походження, функцій та техніки ранньопервісного образотворчого мистецтва. Детально огляду історії вивчення означеної проблематики присвячено окремий розділ даної роботи. Тому далі ми розглянемо лише ключові праці.

Величезна кількість палеонтологів, істориків, археологів досліджували і продовжують досліджувати печери, місця давніх стоянок і поховань палеолітичного періоду. Найбільш відомі вчені, що внесли значний вклад в історію вивчення наскельного мистецтва, – це Марселіно де Саутуола, першовідкривач настінних малюнків, французький палеонтолог Арле, а також Картальяк, Рів'єр, Широн, абат Брейль, французький палеонтолог Аннет Ламенг та інші.

Базою для даного огляду стали роботи радянських, російських і вітчизняних дослідників. Варто відмітити імена таких вчених, як Олександр Олександрович Міллер, Петро Петрович Єфименко, Михайло Якович Рудинський, Сергій Миколайович Замятнін, Отто Миколайович Бадер, Валентин Миколайович Даниленко, Олексій Павлович Окладніков, Абрам Давидович Столяр, Олександр Олександрович Формозов, Маріана Арташирова Девлет, Катерина Георгіївна Девлет, Зоя Олександрівна Абрамова, Віль Борисович Міріманов, Яків Абрамович Шер, Борис Дмитрович Михайлов, Людмила Анатоліївна Яковлева та ін.

Археолог і етнограф Олександр Олександрович Міллер є автором першої післяреволюційної значної публікації про первісне мистецтво. У цій праці, надрукованій в альманасу «Історія мистецтв усіх часів і народів», О.О. Міллер досить детально розглядає методологію, історіографію, питання генезису мистецтва, співвідношення реалізму і схематизації, проблему композиційності,

семантику орнаменту і генезис символів, зачіпаючи, таким чином, фундаментальні проблеми вивчення первісного мистецтва [41].

Книга заслуженого діяча науки РРФСР, члена-кореспондента АН СРСР Олексія Павловича Окладнікова присвячена мистецтву палеоліту. На матеріалі археологічних відкриттів в Європі та Азії автор висвітлює проблеми походження мистецтва. Спираючись на багатство монументальних розписів і гравіювань в печерах і гротах, на достаток творів малих форм в культурних шарах багатьох верхньопалеолітичних стоянок Євразії, О. П. Окладніков простежує певну художню традицію, яка передавалася століттями і тисячоліттями, з покоління в покоління [48].

Значний вклад в розробку цієї проблематики внесла фахівець в області первісного мистецтва, історик, археолог, мистецтвознавець, доктор історичних наук, учениця О.П. Окладнікова і П.Й. Борисковського Зоя Олександрівна Абрамова. Цілий ряд її робіт присвячений аналізу пам'ятників палеолітичного мистецтва на території СРСР [1; 2], також в її працях знайшли відображення окремі положення Леруа-Гурана про періодизацію, хронологію стилів і значення палеолітичного мистецтва. У монографії «Тварина і людина в палеолітичному мистецтві Європи» вперше у світовій науковій літературі відтворюється по можливості цілісна картина розвитку палеолітичного фігуративного мистецтва усєї Європи, від Атлантики до центру Російської рівнини. Окрім цього, вперше було обґрунтовано відмінність мистецтва монументального, частіше усього печерного, і мистецтва малих форм – скульптура, барельєф, гравюра, рідко - розпис. Встановлено вкрай нерівномірне поширення цих двох видів і пояснена їх різна мотивація колективна і «домашня». В роботі представлена класифікація зображень – сюжети, техніка виконання, матеріал, манера виконання, питання стилю і існування «шкіл» [7]. Також заслуговують на увагу дослідження, присвячені прадавнім зображенням людини, створеним в епоху верхнього палеоліту на території Європи. Чіткий систематизований каталог людських фігур, що ґрунтується на доступних опублікованих джерелах і особистому знайомстві автора з археологічними

колекціями малих форм, який, безсумнівно не має аналогів у світовій літературі [8].

Проблемам витоків та датування первісного мистецтва присвячені дослідження А.Д. Столяра. Він вважав, що найбільш об'єктивні результати можна отримати, визначаючи профіль роботи як історико-археологічний. У історико-археологічному методі провідна роль відводиться джерелознавчим питанням. Необхідно не лише датувати пам'ятники і виявити техніку, але і оцінити їх з точки зору вплетених в них начал творчості.

Дослідник стверджував, що не можна пояснити походження мистецтва негайно, в один прийом, не вивчивши заздалегідь усіх його аспектів. У багатоплановому явищі творчості А.Д. Столяр виділяв два головні аспекти: технічний (виконавчий) і інтелектуальний (психологічний). Технічний або виконавчий – засоби і навички зображення. Інтелектуальний, або психологічний – розвиток символічних асоціацій і створення узагальнено-образотворчих образів. Варто відмітити, що ці два аспекти нерозривно пов'язані один з одним [56].

У монографії А.К. Філіпова на багатому матеріалі розкривається природа, генезис і еволюція інтелектуальної діяльності людини, яка простежується в матеріальних залишках і слідах палеомистецтва, а також розповідається про унікальні ансамблі французьких і іспанських печер Труа Фрер і Нію, Ляско і Руффиньяк, аналізується зміст барельєфів в Англь-сюр Англен і Ля Магделен, по-новому трактується композиція Великого плафона Альтаміри, розкривається техніка і технологія глиняної скульптури в Монтеспан і Тюк д' Одубер. Автором доводиться, що фрески, гравюри, скульптури, рельєфні фризи печер і мистецтво малих форм зі стоянок Центральної і Східної Європи з зображеннями тваринних і «палеолітичних Венер» пов'язані із складними міфологічними уявленнями і обрядами [57].

Я.А. Шер, який також присвятив цілу низку праць проблемі походження мистецтва, визначав метод своєї роботи як «уявну реконструкцію за даними, що лежать на перетині гуманітарних і природних наук». Мистецтво, на думку

Шера – явище, похідне від найскладніших особливостей людини: психічних, комунікативних і знакових. Проте Я.А. Шер у своїй роботі не забуває і про важливість археологічних розкопок, без яких уявна реконструкція була б неспроможною в науковому плані [65]. Формування мистецтва пов'язане, на думку Я.А. Шера, не лише з появою перших зображень і фігурок. Важливим є ще й процес усвідомлення мистецтва як творчості, як естетичного початку. Істотну роль відіграє усвідомлення людьми цінності мистецтва, визнання неповторності його творів і дбайливе ставлення до них. Цей процес затягнувся ще на десятки тисячоліть після того, як були створені перші печерні розписи і статуетки [67].

У колективній монографії «Первісне мистецтво (проблеми походження)», виконаної під загальною редакцією Я.А. Шера, представлено не лише короткий огляд теорій походження мистецтва, але і розглядається нова гіпотеза про походження мистецтва або, точніше, одного з його видів – образотворчої діяльності. Зіставлення мистецтва з мовою і членороздільною мовою показує, що мистецтво і мова – явища близькі за своєю фізичною природою. І те, і інше – носії інформації (мовної і образної). Центри сприйняття і переробки мовної і образної інформації локалізовані, відповідно, в лівому і в правому півкулях головного мозку. У книзі показано, що для практичної реалізації здатності до малювання потрібен певний, досить високий рівень спеціалізації півкуль при тісному зв'язку і взаємодії між ними [66].

Заслуговує на окрему увагу дослідження Катерини Георгіївни Девлет, доктора історичних наук. У її роботі «Пам'ятники наскельного мистецтва: вивчення, збереження, використання» розглядаються різні аспекти вивчення і збереження наскельних зображень, а також дається оцінка методів дослідження і методик консервації і наслідкам їх застосування для пам'ятників [24]. Доля пам'ятників наскельного мистецтва простежена в монографії, присвяченій іспанській печері Альтаміра, починаючи з драматичної історії відкриття розписів до недавніх сенсаційних знахідок зарубіжних і російських археологів [25; 26].

Монографія В.А.Семенова охоплює період, що тривав близько 35 тисяч років, – від часу появи перших художніх шедеврів в палеолітичних печерах Франко-Кантабрії до початку I тисячоліття до н.е. Автор розглядає різні аспекти виникнення і розвитку художнього образу, що найвиразніше проявилися в переломні епохи тривалої первісної історії. Він виявляє осередки виникнення форм мистецтва, що отримали поширення на великих євразійських просторах, і на основі творчої спадщини розкриває міфологію давніх суспільств [55].

Окреме хтілось би відмітити праці наступних вчених, які дослідили комплекс Кам'яна Могила в Приазов'ї – пам'ятку світового значення. Це М. Я. Рудинський [53; 54], О. М. Бадер [9; 10], В.М. Даниленко [19; 20]. Науковий доробок Б.Д. Михайлова підводить підсумок більш ніж 60-річним дослідженням Кам'яної Могили [43; 44; 45; 46].

Результати представленої дослідження пройшли апробацію шляхом виголошення доповіді на щорічній університетській студентській конференції та у відповідній публікації.

Структура магістерської роботи обумовлена метою та завданнями й відповідно складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури та додатків. В першому розділі викладені два аспекти – історія археологічних відкриттів і вивчення палеолітичного мистецтва, зокрема розглянуто розвиток поглядів на певні проблеми мистецтва верхнього палеоліту. У другому розділі аналізуються пам'ятки монументального мистецтва. Третій розділ присвячено характеристиці мистецтва малих форм.

Список опрацьованої літератури складає 71 позицію. В додатках роботи представлено ілюстративний матеріал, який дозволяє наочно простежити особливості стилю та варіативність сюжетних композицій первісного мистецтва.

ВИСНОВКИ

Аналіз основних видів образотворчого мистецтва первісних мисливців та збирачів, притаманних їм сюжетів та стилів виконання дозволяє зробити наступні висновки.

Історія дослідження цієї категорії об'єктів давньої культури розпочинається ще у ХІХ столітті у зв'язку з відкриттям та осмисленням надзвичайно виразних пам'яток наскельного живопису франко-кантабрійської провінції, що на кордоні Франції та Іспанії. Провідну роль у цьому процесі відіграла французька школа дослідників, завдяки якій були сформульовані конкретно-практичні та теоретичні підвалини дослідження даної царини давньої культури мисливців та збирачів льодовикової доби. Як відзначалося вище, найбільш за все прадавнього живопису знайдено в Європі. Палеолітичні шедеври добре збереглися на стінах покинутих печер, входи в багато з яких, виявилися наглухо заваленими тисячоліття тому. Впродовж тривалого часу, самою природою в них підтримувалася одна і та ж температура і вологість. Тому добре збереглися не лише настінні малюнки, але і багато інших свідчень діяльності людини, наприклад, печери Тюк д'Одубер і Труа Фрер у Франції зберегли глиняні скульптури биків, ведмедачі черепи, а так само чіткі сліди босих дитячих і юнацьких ніг, що віддрукувалися на сирій глиняній підлозі.

По мірі насиченості печерним живописом особливо виділяються провінції Дордонь, Арьєж і Верхні Піренеї у Франції, а також іспанські провінції Кантабрія і Астурія. В літературі прийнята узагальнена назва цих областей «Франко-Кантабрія». Менш «густо» пам'ятники палеолітичного мистецтва розташовані на французькій і італійській Рив'єрі, дві печери з живописом відкриті на острові Сицилія, дві - на Південному Уралі. Більшість з цих печер і гротів були відкриті для науки і стали об'єктами спеціального вивчення за останні сто років.

Протягом другої половини XIX – на початку XX сторіччя розпочинається й дослідження пам'яток образотворчої діяльності на території сучасної України. Провідну роль у цьому процесі відіграли корифеї вітчизняного палеолітознавства, які були глибоко обізнані зі здобутками західноєвропейських дослідників.

В результаті творчого поєднання зусиль археологів, мистецтвознавців, етнологів та представників культурної антропології протягом другої половини XX був накопичений чималий обсяг емпіричних знань про пам'ятки образотворчої діяльності мисливців та збирачів. На території Західної Європи та колишнього СРСР, зокрема, в Україні, було відкрита чимала кількість пізньопалеолітичних зображень (малюнків, креслень та гравіювань), а також виявлені об'єкти малих форм (статуетки, прикраси, гравійовані та розфарбовані предмети тощо).

На підставі опрацювання даної фундаментальної та змістовної джерельної бази було визначено, що перші витвори первісного мистецтва створені близько тридцяти тисяч років назад, в кінці епохи палеоліту, або давнього кам'яного століття. Палеолітичний вік печерних малюнків був доведений різними способами, у ряді печер: Пер-Нон-Пер, Ла Марень, грот Мері, Лоссель, Кап Блан малюнки і їх нижня частина були покриті культурним шаром пізнішого часу. У печерах Ла Мут, Гаргас, Марсула, Нію, Альтаміра вдалося встановити, що доступ в печеру був перегороджений ще в епоху палеоліту і малюнки не могли бути зроблені раніше цього часу. У ряді печер вік дозволяють встановити самі малюнки, на них зображені фігури вимерлих тварин льодовикового часу – мамонтів, шерстистих носорогів, бізонів, або тварин, що збереглися лише далеко на півночі, – наприклад, північних оленів. Вік малюнків можна встановити і у тому випадку, коли виявляється очевидна схожість між печерними малюнками і зображеннями на предметах побуту з палеолітичних стоянок. Іноді значна давність печерних малюнків встановлюється по патині, що покриває їх, або вапняковим натіканням, а також

за місцем, займаним ними в комплексі зображень. Особливо важливе налягання малюнків один на одного.

Усе палеолітичне мистецтво можна розділити на дві групи: переносне і монументальне. У першу групу включають предмети, які людина могла носити з собою, наприклад, невеликі скульптури. Одними з найдавніших скульптурних зображень, відомих на сьогодні, стали так звані «палеолітичні венери» – стилізовані жіночі фігурки. Вони ще дуже далекі від реальної подібності з людським тілом. Усім їм властиві деякі загальні риси: збільшені стегна, живіт і груди, відсутність ступень ніг. Первісних скульпторів не цікавили навіть риси обличчя. Їх завдання полягало не в тому, щоб відтворити конкретну натуру, а в тому, щоб створити деякий узагальнений образ жінки матері, символ родючості і хранительки вогнища. Чоловічі зображення в епоху палеоліту дуже рідкісні. Окрім жінок зображували тварин: коней, кіз, північних оленів і інших звірів. Майже уся палеолітична скульптура виконана з каменю, глини або кістки.

До монументального мистецтва можна віднести наскальні зображення. Малюнки створювалися в глибинах печер, на поверхні скель, в невеликих гротах і під скельними навісами. Настінне мистецтво давньокам'яної доби поширене дуже нерівномірно. Як і в Античні часи або Новий час, в епоху кам'яної доби воно не скрізь займало однакове місце в житті суспільства. Якщо судити по концентрації пам'ятників палеолітичного живопису, то самими передовими були райони в західній Франції та Іспанії. Саме тут сконцентровані класичні печерні святилища Альтаміра, Ласко, Нію, Фон де Гом.

Було виявлено, що кожен з цих видів первісного образотворчого мистецтва у своїй еволюції пройшов декілька періодів, про що свідчать зміни у техніці виконання окремих предметів мистецтва та у їхній сюжетат.

Так, зокрема, в історії печерних розписів епохи палеоліту фахівці виділяють декілька періодів. Близько 30 тисяч років назад первісні художники заповнювали поверхню всередині контуру малюнка чорною або червоною фарбою.

Пізніше, приблизно з 20 по 17 тисячоліття, давні майстри стали приділяти більше уваги деталям. Косими паралельними штрихами вони зображували шерсть, для передачі плям на шкурах биків, коней і бізонів навчилися користуватися додатковими кольорами – різними відтінками жовтої і червоної вохр. Лінія контуру також змінилася: вона стала то яскравіше, то темніше, відмічаючи світлі і тіньові частини фігури, складки шкіри і густу шерсть. Так, наприклад, передані гриви коней, масивні загривки бізонів. В деяких випадках контури або найбільш виразні деталі давні художники підкреслювали вирізаною лінією.

У 14-12 тисячоліттях печерне мистецтво досягло свого розквіту. Живопис цього часу став об'ємнішим, передавав динаміку, колір і пропорції фігур. В цей час створені величезні мальовничі «полотна», що покривали стіни і зведення глибоких печер.

Надалі, в мезоліті, наскальні зображення втратили жвавість, на зміну реалізму, прийшли стилізація, узагальнення і схематизація предметів. У завершальній фазі кам'яного століття реалістичні зображення відсутні зовсім. Зображення як би повернулася до того, з чого розпочиналися, на стінах печер з'явилися безладні переплетення ліній, ряди точок, неясні схематичні знаки.

Найбільші відкриття були зроблені в середині ХХ століття. Так в 1940 році був виявлений найбагатший живопис в печері Ласко, в 1956 році в печері Руфиньяк. Навіть на півдні Франції, де в порівняно невеликих регіонах вже більше ста років йдуть регулярні і масштабні пошуки, трапляються несподівані відкриття. В насиченій пам'ятниками печерного живопису області за час з 1984 по 1994 рік було відкрито 21 невідома раніше печера з живописом. Серед них - такі, як Коске і Шове, які по старовині, багатству і різноманітності не поступаються всесвітньо відомим розписам Альтаміри і Ласко, а Шове, мабуть, і зовсім займає тепер перше місце серед них. І ніхто не може виключити, що завтра не буде відкрита печера з ще різноманітнішим, досконалим і давнім живописом.

Відкриття печерних розписів наука XIX століття зустріла з підозрілістю і сумнівами. Знадобилася тривала робота по збору нових фактів, вивченню нових печер, перш ніж розсіялися ці здивування. Позиція скептиків була цілком природна. Людині, що перебуває під впливом дарвінівської теорії, вихованій на висхідній схемі розвитку мистецтва від архаїки до класичної Греції і Риму, було складно прийняти бізонів на полотнах Альтаміри. Вони не підходили під традиційні визначення.

Відкриття прекрасних пам'ятників палеолітичного живопису показало, що розвиток мистецтва у край складний процес, періоди зльоту, чергуються з падіннями, а пряма спадкоємність досить рідкісна. Палеоліт і мезоліт стали першим зльотом в історії живопису, графіки і скульптури.

На цій підставі були визначені основні етапи розвитку техніки й стилю створення предметів мистецтва у первісну добу.

Художник, що розписав печери, вже в мадленську епоху міг користуватися декількома фарбами і створювати поліхромні і реалістичні зображення. Він уміло використав нерівності стін і зведень печер, передаючи форму і об'єм фігур. Первісна людина уміла зображувати рух фігур. На прадавніх розписах, гравіюваннях і скульптурі динаміка передана через положення кінцівок, поворот голови або тулуба.

Були виявлені також особливості сюжетів образотворчого мистецтва ранньопервісних мисливців та збирачів.

Так, було продемонстровано, що у палеолітичному мистецтві можна виділити чотири групи зображень : образи тварин, людські істоти, знаки і невизначені мотиви. У групі тварин найчисленнішими є фігури коней. На другому місці – бізонів. На частку цих тварин припадає близько 60 % усіх малюнків. Далі слідують зображення гірського козла, оленя, лані, мамонта, північного оленя, ведмедя, лева і носорога.

Зображення людини менш численні, їх близько 200, сюди ж фахівці додають близько 500 відбитків рук і 60 малюнків, що відбивають сексуальні мотиви. Відомі як зображені цілком фігури, так і частини тіла. На зображеннях

можна побачити і чоловічі і жіночі фігури. Найчастіше відтворюються окремі частини людського тіла : голови, торси, статеві органи і руки.

Найчисленнішою і різноманітнішою групою є знаки. Вони з'являються з самого початку виникнення настінного мистецтва у формі чашок, округлостей і трикутників, походження яких зв'язують з символікою вульв. Це абстрактні геометричні мотиви: кола, багатокутники, лінії, стріли, кути, хрести, відрізки і плями. Надзвичайно широко подібні знаки представлені на мистецтві малих форм, зокрема, на «Палеолітичних Венерах», знайдених, зокрема, на території сучасної України, а також на прикрасах та інших елементах переносного мистецтва.

Так само широко представлені невизначені мотиви. Ця група дуже різноманітна і складна для розшифровки. Спочатку вони майже не бралися до уваги і не вивчалися. Нині вчені визнають важливість багатьох з цих знаків. Вони є присутніми майже в усіх настінних композиціях. Серед них можна виділити сліди, не визначені в силу поганого збереження зображень, і мотиви, відтворені навмисно.

Така найзагальніша класифікація зображень. Є різні перехідні форми. Існують комбіновані фігури: тварини, створені з частин тіл різних видів, люди-тварини, люди-знаки, тварини-знаки, сюди ж можна віднести зображення фантастичних істот і безліч часткових зображень - голови, морди, роги, профілі, окремі частини тіла, фрагменти знаків, які можуть з'єднуватися найхімернішим чином.

Первісне мистецтво через свою синкретичність є поліфункціональним. Перш за все воно, поряд з іншими формами (або сферами) культури, є втіленням і виразом загальних сталих уявлень даного суспільства, тобто виконує ідеологічну функцію. В основі витворів палеолітичного мистецтва лежить пластична ідеограма. Саме завдяки цій якості первісне мистецтво ефективно виконує різні соціальні функції. Символічний характер первісного мистецтва, його умовна образотворча мова, ідеопластичні форми покликані виражати складні ідеї і поняття, які неможливо відтворити натурально. У

первісному мистецтві соціальні функції тісно переплітаються з магічно-релігійними.

Сьогодні первісне мистецтво загально визнаний світовий феномен. Пам'ятники давньої творчості виявлені в усіх регіонах Землі, і їх список з кожним роком продовжує збільшуватися.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Абрамова З.А. Роль и значение палеолитического искусства в выявлении местных особенностей верхнепалеолитической культуры Восточной Европы // Советская археология. – 1960. – № 3. – С. 6-16.
2. Абрамова З.А. Палеолитическое искусство на территории СССР / З.А. Абрамова // Свод археологических источников. – М.-Л. : Наука, 1962. – № А 4-3. – 104 с.
3. Абрамова З.А. Изображения человека в палеолитическом искусстве Евразии / З.А. Абрамова. – М.-Л. : Наука, 1966. – 220 с.
4. Абрамова З.А. Палеолитическое искусство / З.А. Абрамова // Каменный век на территории СССР. – М., 1970. – С. 22-39.
5. Абрамова З.А. Ляско – памятник палеолитического наскального искусства / З.А. Абрамова // Первобытное искусство. – Новосибирск, 1971. – С. 53-80.
6. Абрамова З.А. Памяти учителя: (к 90-летию со дня рождения А.П. Окладникова) / З.А. Абрамова // Археологические вести. – № 6. – 1999. – С. 498-502.
7. Абрамова З.А. Животное и человек в палеолитическом искусстве Европы / З.А. Абрамова. – М. : Издательство Европейского Дома, Вертикаль, 2005. – 352 с.
8. Абрамова З.А. Древнейший образ человека / З.А. Абрамова. – СПб. : Петербургское востоковедение, 2010. – 303 с.
9. Бадер О.Н. Древнейшие изображения на потолках гротов в Северном Приазовье / О.Н. Бадер // Материалы и исследования по археологии СССР. – М.-Л., 1941. – № 2. – С. 127-139.
10. Бадер О.Н. Петроглифи Кам'яної Могили / О.Н. Бадер // Палеоліт і неоліт України. – К., 1947. – С. 297-313.
11. Бибииков С.Н. Древнейший музыкальный комплекс из костей мамонта: очерк материальной и духовной культуры палеолитического человека / С.Н. Бибииков. – К. : Наукова думка, 1981. – 108 с.

- 12.Бледнова Н.С. Первобытное искусство: проблема происхождения / Н.С. Бледнова, Л.Б. Вишняцкий, Е.С. Гольдшмидт, Т.Н. Дмитриева, Я.А. Шер ; под ред. Я.А. Шера. – Кемерово, 1998. – 211 с.
- 13.Бледнова Н.С. Проблемы изучения искусства верхнего палеолита Западной Европы во Франции [Электронный ресурс] / Н.С. Бледнова. – Режим доступа: <http://www.dissercat.com/content/problemy-izucheniya-iskusstva-verkhnego-paleolita-zapadnoi-evropy-vo-frantsii>.
- 14.Брейль А. Запад родина великого наскального искусства / А. Брейль ; [пер. с фр. Б.А. Фролова] // Первобытное искусство. – Новосибирск : Наука, 1971. – С. 40-52.
- 15.Венеры каменного века [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://kotomysh.livejournal.com/>.
- 16.Вёрман К. История искусства всех времен и народов / Карл Верман. – Санкт-Петербург : Полигон, 2000. – Т. 1: Искусство первобытных племен, народов дохристианской эпохи и населения Азии и Африки с древних веков до XIX столетия. – 944 с.
- 17.Гирн И. Происхождение искусства: Исследование его социальных и психологических причин / И. Гирн ; [предисл. Р. Пельше]. – Харьков : Государственное издательствоУкраины, 1923. – 232 с.
- 18.Гущин А. С. Происхождение искусства / А. С. Гущин. – Л.-М. : Искусство, 1937. – 114 с.
- 19.Даниленко В.Н. Неолит Украины. – К. : Наукова думка, 1969. – 257 с.
- 20.Даниленко В.М. Кам'яна Могила / В.М. Даниленко. – К. : Наукова думка, 1986. – 152 с.
- 21.Демешенко С.А. Искусство палеолита Восточной Европы (принципы археологической классификации и сравнительный анализ) [Электронный ресурс] / С.А. Демешенко. – Режим доступа: <http://cheloveknauka.com/iskusstvo-paleolita-vostochnoy-evropy-printsipy-arheologicheskoy-klassifikatsii-i-sravnitelnyy-analiz-1>).

22. Доисторическое пещерное искусство [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://issuu.com/>.
23. Дубровский Д.К. Уральские писаницы в мировом наскальном искусстве [Электронный ресурс] / Д.К. Дубровский, В.Ю. Грачёв. – Режим доступа: <http://mognovse.ru/lo-syujeti-i-personaji-naskalnih-rospisej-i-gravirovok.html>.
24. Дэвлет Е.Г. Памятники наскального искусства: изучение, сохранение, использование [Электронный ресурс] / Е.Г. Дэвлет. – М. : Научный мир, 2002. – Режим доступа: <http://arheologija.ru>
25. Дэвлет Е.Г. Альтамира – «королева расписных пещер» к 125-летию открытия пещерного искусства [Электронный ресурс] / Е.Г. Дэвлет // Природа. – 2004. – № 12. – Режим доступа: <http://vivovoco.astronet.ru/>
26. Дэвлет Е.Г. Альтамира: у истоков искусства / Е.Г. Дэвлет. – М. : Алетейя, 2004. – 280 с.
27. Дэвлет Е.Г. А. Мифы в камне. Мир наскального искусства России / Е.Г. Дэвлет, М.А. Дэвлет. – М. : Алетейя, 2005. – 472 с.
28. Еремеев А.Ф. Происхождение искусства / А.Ф. Еремеев. – М. : Молодая гвардия, 1970. – 272 с.
29. Ефименко П.П. Первобытное общество. Очерки по истории палеолитического времени / П.П. Ефименко. – К. : Изд-во АН УССР, 1953. – 663 с.
30. Ефименко П.П. Костёнки I / П.П. Ефименко. – М. ; Л. : АН СССР, 1958. – 483 с.
31. Замятнин С.Н. О возникновении локальных различий в культуре палеолитического периода / С.Н. Замятнин // Происхождение человека и древнее расселение человечества. – М., 1951. – С. 89-152.
32. Замятнин С.Н. Памятники изобразительного искусства эпохи палеолита и их значение для проблемы происхождения искусства / С.Н. Замятнин // Очерки по палеолиту. – М.-Л., 1961. – С. 43-65.
33. Западноевропейская эстетика XX века: Сборник переводов / Сост. Э.П. Юровская, Е.Г. Яковлев. – М. : Знание, 1991. – Ч. 2. – 63 с.

34. Захватывающая доисторическая наскальная живопись [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://muzaart.ru>.
35. Земляков Б.Ф. Об изображении мамонта из "Мамонтового грота" Каменной Могилы на Мелитопольщине / Б.Ф. Земляков // Краткие сообщения Института истории материальной культуры. – 1939. – Вып. 2. – С. 33-36.
36. Искусство и верования в эпоху палеолита [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.celtica.ru/>.
37. Искусство палеолита. Краткая история изучения палеолитического искусства [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://studfiles.net/preview/1722122/>.
38. Искусство палеолита. Пещера Шове (Франция). Часть I. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://a-fixx.livejournal.com/55032.html>.
39. Левантийское искусство: стилизованный динамизм [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://drevisk.claw.ru>.
40. Леруа-Гуран А. Знаки в доисторическом искусстве [Электронный ресурс] / Андре Леруа-Гуран // Доисторическое искусство Запада. – Мазено, 1978. – Режим доступа: <http://liberea.gerodot.ru/>.
41. Миллер А.А. Первобытное искусство / А.А. Миллер // История искусств всех времен и народов. – Л. : Изд-во «П.П. Сойкин», 1929. – Кн. 1. – 56 с.
42. Мириманов В.Б. Малая история искусств. Первобытное и традиционное искусство / В.Б. Мириманов. – М. : Искусство, 1973. – 320 с.
43. Михайлов Б.Д. Кам'яна Могила – світова пам'ятка стародавньої культури в Україні : фотоальбом. – К. : Такі Справи, 2003. – 152 с.
44. Михайлов Б.Д. Петрогліфи Кам'яної Могили: Семантика. Хронологія. Інтерпретація : [Монографія] / Б.Д. Михайлов. – К. : МАУП, 2005. – доп. – 296 с.
45. Михайлов Б.Д. Каменная Могила и ее окрестности: Сборник научных статей / Б.Д. Михайлов. – Запорожье: Дикое Поле, 2003. – 174 с.
46. Михайлов Б.Д. Загадки древнего Герросса: историко-географические этюды / Б.Д. Михайлов. – К. : Такі Справи, 2009.

47. Непомнящий Н.Н. Доисторическая Европа [Электронный ресурс] / Н.Н. Непомнящий, Н.В. Кривцов. – М. : Вече, 2004. – Режим доступа : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/nepomn/07.php.
48. Окладников А.П. Утро искусства / А.П. Окладников. – Л. : Искусство, 1967. – 170 с.
49. Остроменский А.П. Палеолитические святилища под скальными навесами Юго-Западной Франции (история изучения, проблемы структуры и эволюции) / А.П. Остроменский. – Новосибирск : Изд-во НГТУ, 2009. – 316 с.
50. Первобытное искусство. Палеолит. Фигура человека [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://drevisk.claw.ru>.
51. Пещеры и маги: палеолитическая живопись Альтамыры, Фон-де-Гом и Ляско [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://liztancherel.ox9.ru>.
52. Рогачев А.Н. Многослойные стоянки Костенковско-Борщевского района на Дону и проблема развития культуры в эпоху верхнего палеолита на Русской равнине / А.Н. Рогачев // Материалы и исследования по археологии СССР. – № 59. – М.-Л. : АН СССР, 1957. – С. 9-134.
53. Рудинський М.Я. Петроглифический комплекс Каменной Могилы / М.Я. Рудинський // Краткие сообщения Института археологии АН Украины. – 1957. – Вып. 7. – С. 56-72.
54. Рудинський М.Я. Кам'яна Могила / М.Я. Рудинський. – К., 1961. – 140 с.
55. Семенов В.А. Первобытное искусство. Каменный век. Бронзовый век / В.А. Семенов. – СПб. : Азбука, 2008. – 592 с.
56. Столяр А.Д. Происхождение изобразительного искусства / А.Д. Столяр. – М. : Искусство, 1985. – 300 с.
57. Филиппов А.К. Происхождение изобразительного искусства / А.К. Филиппов. – СПб. : "Академ Принт", 1997. – 103 с.
58. Формозов А.А. Очерки по первобытному искусству // Материалы и исследования по археологии СССР. – М. – Л.: Наука, 1969. – №165. – 254 с.

- 59.Формозов А.А. Памятники первобытного искусства на территории СССР / А.А. Формозов. – Изд. 2-е, доп. и пер. – М. : Наука, 1980. – 136 с.
- 60.Формозов А.А. Наскальные изображения и их изучение / А.А. Формозов. – М. : Наука, 1987. – 109 с.
- 61.Фролов Б.А. Зарубежная литература о содержании палеолитического искусства / Б.А. Фролов // Советская археология. – 1966. – № 1. – С. 297-305.
- 62.Фролов Б.А. Первобытная графика Европы / Б.А. Фролов. – М., 1992. – 200 с.
- 63.Цеунов І.А. Відкриття та перші польові дослідження Мізинської палеолітичної стоянки [Електронний ресурс] / І.А. Цеунов // Магістеріум. Археологічні студії. – 2015. – Вип. 60. – С. 32-37. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Magisterium_2015_60_8.
- 64.Черниш О.П. Нова пам'ятка первісного мистецтва / Черниш О.П. // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. – К., 1959. – Вип. 2. – С. 40-53.
- 65.Шер Я.А. Происхождение искусства: одна из возможных гипотез / Я.А. Шер // Вестник древней истории. – 1997. – № 1. – С. 3-14.
- 66.Шер Я.А. Первобытное искусство / Я.А. Шер. – Кемерово : Издательство КемГУ, 2011. – 436 с.
- 67.Шер Я.А. Семантическая интерпретация древних изображений [Електронний ресурс] / Я.А. Шер. – Режим доступу: <http://www.bibliofond.ru/view.aspx?id=77577>.
- 68.Шер Я.А. Как и когда возникло искусство [Електронний ресурс] / Я.А. Шер. – Режим доступу: <http://antropogenez.ru/article/189/>.
- 69.Шиллер Ф. Собрание сочинений в семи томах / Фридрих Шиллер ; [перев. с нем. под ред. Л.Е. Пинского]. – М. : Гослитиздат, 1957. – Т. 6: Статьи по эстетике. – 792 с.
- 70.Шовкопляс И.Г. Мезинская стоянка: к истории Среднеднепровского бассейна в позднепалеолитическую эпоху / И.Г. Шовкопляс. – К. : Наукова думка, 1965. – 328 с.

71.Яковлева Л.А. Найдавніше мистецтво України / Л.А. Яковлева. – К. : Стародавній світ, 2013. – 288 с.